

ПРЕПОДАВАНЕ НА СЪВРЕМЕННАТА ИСТОРИЯ НА ЮГОИЗТОЧНА ЕВРОПА
Алтернативни учебни материали

УЧЕБНО ПОМАГАЛО 3
Балканските войни

ПРЕПОДАВАНЕ НА СЪВРЕМЕННАТА ИСТОРИЯ НА ЮГОИЗТОЧНА ЕВРОПА
А л т е р н а т и в н и у ч е б н и м а т е р и а л и

Балканските войни

Издание на: Център за помирение и демокрация в Югоизточна Европа (CDRSEE)

Заглавие на оригинала: Teaching Modern Southeast European History, Alternative Educational Materials, The Balkan wars, Thessaloniki 2009.

Научен редактор: Алексей Кальонски

Превод: Александър Николов

Редактор на превода: Ивет Ангелова

Коректор: Доротея Валентинова

Предпечат: Андрей Лунин

Това издание е финансирано от:

"Изказаните становища и мнения в настоящата публикация не отразяват непременно позицията на Институт «Отворено общество» - София."

CDRSEE:

Докладчик на Борда на директорите за Проекта за обща история: Коста Карас

Изпълнителен директор: Ненад Шебек

Програмен директор: Корина Ноак Аетопулос

Проектен екип: Андонис Хаджиянакис, Джени Деметриу, Сюзан Надо Бустаманте, Звездана Ковач

THE PUBLICATIONS AND TEACHER TRAINING ACTIVITIES OF THE JOINT HISTORY PROJECT HAVE BEEN MADE POSSIBLE THROUGH THE KIND FINANCIAL BACKING OF THE FOLLOWING:

The European Union's Instrument for Pre-accession Assistance (IPA)

Copyright: Center for Democracy and Reconciliation in Southeast Europe (CDRSEE)

Krispou 9, Ano Poli, 54634 Thessaloniki, Greece

Tel.: +30 2310 960820-1; Fax: +30 2310 960822

e-mail: info@cdrsee.org, web: www.cdrsee.org

ПРЕПОДАВАНЕ НА СЪВРЕМЕННАТА ИСТОРИЯ НА ЮГОИЗТОЧНА ЕВРОПА
А л т е р н а т и в н и у ч е б н и м а т е р и а л и

УЧЕБНО ПОМАГАЛО 3
Балканските войни

Под редакцията на
ВАЛЕРИ КОЛЕВ и ХРИСТИНА КУЛУРИ

Редактор на поредицата
ХРИСТИНА КУЛУРИ

Редактор на българското издание
АЛЕКСЕЙ КАЛЬОНСКИ

София 2012

Съдържание

Увод	13
Хронология	17
Глава I: Икономики и общества	23
Ia. Хората	24
Таблица 1: Нарастване на балканското население 1878-1912)	24
И 1. Манастир/Битоля	24
Таблица 2: Населението в градовете и столиците на балканските национални държави (1860-1910)	25
И 2. Жени в Кастория/Костур, началото на XX в.	25
Таблица 3: Оценки за броя на населението в европейските провинции на Османската империя, 1911 г.	26
И 3. Ежедневие на улиците в пазарната зона, Солун.	26
И 4. Пазар за овце в Истанбул	27
Таблица 4: Етническо разпределение на населението на Истанбул (1897 г.)	27
И 5. Овчари в Епир (1912 г.)	28
Таблица 5: Презокеанската миграция от балканските национални държави (1876-1915)	28
I-1. Стив Хадзис, гръцки емигрант в САЩ, споделя своя опит	29
Ib. Икономика	30
Таблица 6: Балканските държавни бюджети (1898-1912)	30
Таблица 7: Структура на държавните разходи на глава от населението през 1911 г.	30
I-2. Обработката на земята в Османска Македония, около 1900 г.	30
И 6. Предачницата на братя Саяс в Солун	31
Таблица 8a: Балканският износ (1901-1911)	31
Таблица 8b: Балканският внос (1901-1911)	32
Таблица 9: Действащите балкански железопътни линии (1870-1912)	32
И-7. Транспортните средства в Албания от началото на XX в.	33
I-3. Анализ на българската железопътна система, направен от началника на Генералния щаб на българската армия генерал Фичев	34
Таблица 10: Телеграфни линии през 1910 г.	34
И 8. Вила Алатини в Солун (1913 г.)	35
Ic. Култура	36
И 9. Урок по история в средно девическо училище, Атина (1911 г.)	36
I-4. Еврейско момче описва преживяванията си от училище в Солун (1904 г.)	36

Таблица 11: <i>Неграмотността в началото на XX в.</i>	37
Таблица 12: <i>Училища и ученици (края на XIX - началото на XX в.)</i>	38
И 10. Танцуващи еврейки, Солун	38
И 11. „Тъкачки”, Авдела, 1907 г. – първият балкански филм	38
Глава II: Политики	39
IIa. Мобилизиращите идеологии	40
Карта 1: <i>Националните аспирации на балканските държави</i>	40
И 12. <i>Подметката на Румъния</i> , румънска карикатура, 1913 г.	40
II–1. Очакванията на сръбския войник	41
Таблица 13: <i>Съперничещи си статистики за Македония</i>	41
II–2. Идеологията на саможертвата, според румънски войник	42
II–3. Турците и османизмът	42
II–4. Чувствата на християнските селяни спрямо младотурците в Османска Македония	43
И 13. Комити от Костурско, началото на XX в.	43
II–5. Идеята за Балкански съюз според българския поет Иван Вазов	44
II–6. Балканският съюз според Сръбската социалдемократическа партия	44
А. Из речта на лидера на Сръбската социалдемократическа партия Димитрие Туцович на антивоенен митинг през 1912 г.	44
Б. Из речта на депутата от Сръбската социалдемократическа партия Д. Лапчевич в Националното събрание, 7 (20) октомври 1912 г.	44
II–7. Доклад на Централния комитет на Българската работническа социалдемократическа партия (т.с.) до МСБ, 1912 г.	45
II–8. Доклад на „Социалистическата федерация на Солун”, изпратен до МСБ, 1913 г.	45
Таблица 14: <i>Човешки ресурси по време на Балканските войни (1912-1913)</i>	46
II–9. Черногорски вестник за целите на войната, 1912 г.	47
II–10. Вестникът на управляващата партия в България за сръбско-българския конфликт за Македония, 1913 г.	47
И 14. Албания защитава Скутари/Шкодра и Янина от „маймуната” (Черна гора), „тигъра” (Гърция) и „змията” (Сърбия)	48
И 15. Румъния, представена като мандатоносител на европейската цивилизация	49
II–11. Обяснение на румънските интереси от един историк, непосредствено след Балканските войни	50
IIb. Източният въпрос	50
II–12. Описание на Източния въпрос от френски историк, 1898 г.	50
А. Ислямът срещу християнството	50
Б. Османската империя и балканските народи	51
В. Европейският концерт	51
И 16. <i>Прекрасното плашило</i> , карикатура от Е. Муанович (Белград, 1912 г.)	52
И 17. <i>Дойната крава</i> (османска карикатура, 1909 г.)	53
II–13. Ролята на Великите сили според македонски революционер от Велес	53
II–14. Циркулярно писмо от руския министър на външните работи Сазонов до руските дипломатически представители в чужбина, 18 октомври 1912 г.	53

II–15. „Добрият монарх”	54
II–16. Статия в румънски вестник, 16 юни 1913 г. – денят на българската атака срещу Сърбия	54
II–17. Откъс от книга, написана от румънски политик	54
II–18. Подялба на военната плячка	55
И 18. <i>Европа и бесните дечица</i> (румънска карикатура, 1913 г.)	55
IIc. Очакване и обявяване на войната	56
II–19. В Османската империя не очакват войната	56
II–20. Прокламация на Георги I по повод обявяването на война на Османската империя, 5 октомври 1912 г.	56
II–21. Манифестът, с който българският цар Фердинанд обявява война, 5 октомври, 1912 г.	56
II–22. Възвание към войниците от командващия Източната турска армия Абдуллах паша, 8 октомври 1912 г.	57
II–23. Очакването на войната в Сърбия, 8 октомври 1912 г.	58
И 19. <i>Развлекателна екскурзия</i> (османска карикатура, 5 октомври 1912 г.)	58
И 20. <i>Балканите срещу тиранина</i> , 5 октомври 1912 г. (гръцка литография)	58
II–24. Българин описва народните чувства преди войната	59
II–25. Откъси от два албански вестника, публикувани на албански език в чужбина, изразяващи две различни отношения към Първата балканска война	
А. Откъс от вестник, излизащ в Бостън	59
Б. Откъс от вестник, излизащ в София	60
И 21. Сбогуване – в София и в Истанбул	60
И 22. Черногорци ликуват при обявяването на войната, 1912 г.	61
II–26. Откъси от Съюзния договор между Кралство Сърбия и Кралство Гърция, подписан на 19 май (1 юни) 1913 г.	61
II–27. Възвание на крал Никола Черногорски, 27 юли 1913 г.	61
II–28. Възвание на гръцкия крал Константин, 21 юни 1913 г.	61
II–29. Вестниците и общественото мнение в Румъния в навечерието на румънското нахлуване в България по време на Втората балканска война	
А. <i>Искаме война</i>	62
Б. <i>Тълпата бе огромна</i>	62
И 23. Румънски войници играят <i>хора</i> (хоро) на път за България	63
II–30. Статия в румънски вестник, целяща да обясни причините и целите на румънското нахлуване в България	63
II–31. Декларация на българския министър-председател Ст. Данев за румънското нашествие в България	63
Глава III: Общества във война	65
IIIa. Военните фронтове	66
И 24. Българската армия	66
III–1. Описание на победата на сръбската армия край Куманово	67
III–2. Завладяването на Солун от гръцката армия	67
И 25. Последният салют (битката при Куманово)	68

И 26. Престолонаследникът на Гърция влиза в Солун	68
И 27. Предаване на турското знаме на крал Никола след влизането на черногорските войски в Шкодра, април 1913 г.	68
И 28. Българският цар Фердинанд стои върху руините на крепостта на Кавала	69
И 29. <i>Гръцко-българското „братство“</i> , румънска карикатура	70
III–3. Сръбски войник помага на турски деца	70
И 30. Турски деца поздравяват сръбски войници, 1912 г.	71
III–4. Риза Нур обяснява причините за османското поражение	71
III–5. Майор Милован Гаврилович разказва как пленил Шукри паша	72
III–6. Доклад от френския военен аташе в София, който заявява, че крепостта Одрин (Едирне) е била превзета от българската армия	73
III–7. <i>Адрианопол падна!</i> – статия в румънски вестник	73
И 31. <i>Уреждането на турско-българския конфликт</i> , румънска карикатура, 1913 г.	74
IIIб. Животът на фронта	74
III–8. <i>От планината Старац до Битоля</i> : дневник на един войник от Дунавската медицинска колона, описващ ситуацията в сръбската армия	74
III–9. Стрданията на конете, описани от турски лейтенант	75
И 32. Превозване на ранени войници от пристанището на Солун	75
III–10. Положението на българската армия в Тракия, описано от един французин	75
III–11. Хърватски лекар споделя мислите си след посещение на бойното поле край река Марица	76
И 33. Чешкият лекар д-р Ян Левит в болницата „Кръг на сръбските сестри“	77
III–12. Иззет-Фуад паша описва липсата на хляб сред турските войници	77
III–13. Откъс от спомените на румънски войник	78
И 34. Гръцки военен бивак край Ксанти	78
III–14. Откъс от дневника на Василиос Сурапас, гръцки доброволец	78
III–15. Моралът на българската армия, анализиран от началника на Генералния щаб, години след войната	78
III–16. Из мемоарите на румънски офицер за прекосяването на Дунава по специален понтонен военен мост при Корабия	79
III–17. Срещата между турски и черногорски войници в Скутари/Шкодра след предаването на града	79
IIIс. Паралелната война	80
III–18. Писмо на Ипократис Папавасилиу до съпругата му Александра	80
III–19. Фондацията за международен мир „Карнеги“ коментира „паралелните“ загуби от изгарянето на селата и изселването на населението	80
И 35. Руините на Серес	81
III–20. Бягството на мюсюлманите, октомври 1912 г.	81
III–21. Българската екзархия се опитва да покръсти българоезичните мюсюлмани	82
И 36. Български конвой на Червения кръст	82
III–22. Доклад за покръстване на мюсюлмани в Черна гора, 1913 г.	82
III–23. Официално неодобрение на насилствените практики от страна на	

българското Главно командване	83
III–24. Разрушенията, причинени от войната в селата край Шкодра, и мъката на хората, които се опитват да открият „основателна” причина за нещастие-то си – разказ на Мери Едит Дърам	84
И 37. Бедни и гладни хора, които са нахлули в градината на италианското консулство в Скутари	84
И 38. Българите раздават хляб за гладуващото население на Одрин, април 1913 г.	85
IIIд. Зад фронта	86
III–25. Описание на Белград от кореспондент на хърватски вестник	86
III–26. Описание на Истанбул от френски журналист	87
А. През ноември 1912 г.	87
Б. През март 1913 г.	87
И 39. Раздаване на помощи за семействата на войници, мобилизирани в румъно-българската война от 1913 г.	88
III–27. Положението в Скутари/Шкодра по време на обсадата, описано от италиански журналист	88
И 40. В Цетине – жени, деца и ранени войници	89
III–28. “Сръбската жена”	90
III–29. Гъркиня от висшата класа предлага услугите си като медицинска сестра и описва своя опит	90
И 41. Сръбски жени се упражняват в боравене с пушки, 1912 г.	91
И 42. Медицинска сестра с пациенти от армията, около 1913 г.	91
И 43. Туркини предлагат услугите си като медицински сестри в Истанбул	92
III–30. Разказ на румънски офицер за инцидент между български цивилни и въоръжени румънски войници в една българска кръчма	92
III–31. Турците и евреите в Белград по време на Първата балканска война	92
III–32. Деца играят военни игри в Белград	93
И 44. Деца, играещи на война във Враня, Сърбия	94
III–33. Акции за събиране на пари за „южнославянските братя” в Хърватско	94
И 45. Деца, служещи като медицински персонал в Подгорица	95
И 46. Сръбският женски комитет на Червения кръст в Ню Йорк, организиран за събиране на помощи за ранените	96
И 47. Кипърски доброволец в Балканските войни	96
III–34. Доброволци и набиране на пари от Кипър	96
III–35. Българските млекари в Истанбул	97
И 48. Реклама на мляко в Гърция	98
Глава IV: Бойни полета и зрители	99
IVа. Балканските провинции на Османската империя	99
IV–1. Решения за позицията, която албанците да възприемат, в случай на война на Балканите – Скопие, 14 октомври 1912 г.	99
IV–2. Хърбърт Адам Гибънс за отбраната на Скутари	100
И 49. Преди заминаване от Скутари: черногорска майка и синът ѝ пред гроба на бащата, май 1913 г.	100
IV–3. Телеграма от водача на Временното правителство на Албания, изпра-	

тена до министрите на външните работи на Черна гора, Сърбия, България и Гърция, 29 ноември 1912 г.	100
И 50. Албански бунтовници от Мирдита, готови за война срещу турската армия, 1912 г. (преди Балканската война)	101
IV–4. Официално известие от австро-унгарския консул, изпратено до Министерството на външните работи на Австро-унгарската империя, Вльора, 30 ноември 1912 г.	101
IV–5. Опасностите от подялбата на Албания за европейския мир – френска позиция	101
IV–6. Меморандум на група македонски интелектуалци, живеещи в Санкт Петербург, с дата 7 юни 1913 г., адресиран „До правителствата и обществата в съюзните балкански държави“	102
IV–7. Идеята за автономна Македония, поставена под въпрос от един френски журналист, август 1912 г.	103
И 51. Гръцки, сръбски дипломати и военни представители обсъждат на планината Каймакчалан границите за подялба на Македония	103
IVb. Балканските земи на Австро-Унгария	104
IV–8. Откъси от книгата „Войната на Балканите 1912-1913“, издадена в Любляна, Словения	104
IV–9. Словенски поглед върху ситуацията в Македония	105
IV–10. <i>Obzor</i> („Хоризонт“), загребски ежедневник, 10 октомври 1912 г.	105
И 52. Хърватска карикатура, 1912 г.	106
IV–11. Провинциалните хабсбургски власти разгръщат специални мерки в Босна и Херцеговина	106
IV–12. Ограничаване на доброволческото движение в Босна и Херцеговина	107
IV–13. Сръбски доброволци в Босна и Херцеговина	107
Глава V: След войната	108
Va. Политически последици	108
Таблица 15: <i>Територия и население на балканските държави преди и след войната</i>	108
Карти 2 и 3. <i>Териториални промени на Балканите. Лондонски и Букурещки договор</i>	109
V–1. <i>Finis Turquiae?</i> – коментар на френски журналист, февруари 1913 г.	110
V–2. Откъс от статия в български вестник, 26 юли 1913 г.	110
И 53. <i>Мирната конференция в Букурещ</i> – румънска карикатура	110
V–3. Из речта на Йован Скерлич, писател и народен депутат, в Националното събрание на Сърбия, 18 октомври 1913 г.	111
И 54. <i>Освобождението на поробена Гърция</i> (гръцка литография)	111
V–4. Последиците от Балканските войни за Румъния, според румънския историк Константин Кирицеску	112
V–5. Спомените на Мартулков за първия контакт между сръбската армия и гражданите на родния му град Велес, през есента на 1912 г.	112
И 55. Знамената на Великите сили на крепостта в Скутари, май 1913 г.	112
И 56. Сръбската армия в Битоля	113
И 57. Промени на имената – От Юскюб на Скопие	113

V–6. Сръбският крал Петър обещава равни права на всички хора от различен етнически произход, живеещи на териториите, анексирани от Сърбия	113
V–7. Черногорският крал Никола обещава толерантност на католиците и мюсюлманите след подписването на Лондонския мирен договор на 21 ноември 1913 г.	114
V–8. Статия в румънски вестник, представяща реакциите на населението в наскоро анексираната Южна Добруджа след Втората балканска война	114
V–9. Националните интереси на България	114
Vb. Социално-икономически резултати	115
Таблица 16: <i>Жертви (загуби), понесени по време на Балканските войни</i>	115
V–10. Загубите на сръбската армия в Балканските войни	116
V–11. Първата световна война: различен вид война	116
И 58. <i>Аптеозът на Балканската война</i> – румънска карикатура	117
V–12. Нова Сърбия – резултати от преброяването на населението	118
V–13. Брой и настаняване на бежанците в България, според доклад на премиер-министъра В. Радославов пред 17-то Народно събрание	118
V–14. Мюсюлмански бежанци в Солун	118
И 59 и И 60. Бежанци	119
Таблица 17: <i>Балкански имигранти в Турция</i>	119
V–15. Икономическите последици за Солун, според „Социалистическата федерация на Солун“, 1913 г.	119
Vc. Идеологически последици	120
V–16. От учебник за пети клас на началното училище, 1914 г.	120
V–17. Критичен коментар върху гръцките учебници от педагога и привърженика на народния език (димотики) Г. Глинос, написан през 1926 г.	120
И 61. Титулна страница от учебник за пети клас на началното училище	121
V–18. Статия в черногорската преса за предаването на Шкодра на Великите сили, април 1913 г.	122
V–19. Радикализацията на националните чувства в България – стихотворения на Иван Вазов	122
V–20. Откъс от спомените на Михаил Маджаров, изразяващ скръбта му след смъртта на неговия син	123
V–21. Коментар на Антун Густав Матош, известен хърватски писател, изразяващ скръбта му за негови сръбски приятели	123
V–22. Резултатите от войните според Международната анкетна комисия за разследване на причините и провеждането на Балканските войни	124
V–23. Районът на Килкис/Кукуш след Балканските войни	125
А. Чувствата на един турчин, Ибош ага	125
Б. Среща с българин	125
V–24. „Страхът“. Роман от Неджати Джумали за наследството от Балканските войни	125
Карта 4: <i>Югоизточна Европа след Балканските войни</i>	127
Библиография	128

Балканските войни от 1912-1913 г. са събитие с важно значение за историята на Югоизточна Европа през XX в. Техните дългосрочни последици повлияват върху политическото, социално-икономическото и културното развитие на региона за десетилетия, а някои от техните резултати все още са обект на научна и дори обществена дискусия.

Историографиите на държавите, участвали в тези войни, предлагат конфликтни интерпретации, които се различават не само между отделните страни, но дори и в рамките на една държава. В страни като България и Турция, травматата от поражението отключва търсене на „отговорности“, докато установяването на „причините“ за войната има политически цели. По различни причини в Сърбия и Гърция, които са „победителки“, Балканските войни се превръщат в по-дълбок проблем, който включва Първата световна война в първия случай, и Малоазийската война, във втория. Корените на Балканските войни датират от последствията от Руско-османската война от 1877-1878 г., която слага край на Източната криза от 1875-1878 – една от най-жестоките кризи в историята на т.нар. Източен въпрос.

Този въпрос се състои от три основни елемента: дипломатическите борби между Великите сили за влияние над османските територии; постепенния упадък на империята на султаните; и национално-освободителните движения на балканските народи в стремежа им за създаване на техни национални държави. Кризата от 1875-1878 г. е решена от Великите сили на Берлинския конгрес. Той провъзгласява независимостта на Черна гора, Румъния и Сърбия, като всички те придобиват нови територии. Същото става и с Гърция, а освен това се създават Княжество България и автономната провинция Източна Румелия. Реформи и автономия трябвало да бъдат въведени и в другите европейски земи на Високата порта: Албания, Македония, Епир и др. Кипър е отстъпен на британската администрация, докато Австро-Унгария окупира Босна и Херцеговина и Нови пазар.

Въпреки това Берлинският договор създава доста конфликти и напрежения между балканските нации, тъй като той не следва модерния принцип на националността, при определянето на новите граници. На много места не е възможно да се приложи този принцип, защото различни националности живеят там заедно от векове.

Нито една от балканските нации не постига национално обединение в рамките на една държава. Това обединение се превръща в главна цел на тяхната външна политика. Този стремеж довежда до серия от кризи – Съединението на Източна Румелия и България, и последвалата Сръбско-българска война от 1885 г., Гръко-турската война от 1897 г., въстанието в Македония и Одринска Тракия през 1903 г., анексията на Босна и Херцеговина от Австро-Унгария, обявяването на независимостта на България през 1908 г. и въстанието в Албания от 1910-1912 г., а също и някои по-незначителни конфликти. Все пак, основната тенденция в историята на балканските страни е тази на мирното развитие и модернизацията.

Направени са усилия за установяване на модерни либерални конституционни институции и политически системи, и за създаване на широки комуникационни мрежи, с акцент върху строежа на пътища и железопътни линии, изграждането на индустрия и на активни вътрешно- и външнотърговски връзки. Във всяко отношение балканските държави се стремят към интеграцията си в европейския свят. Това създава дух на конкуренция и прогрес. Развитието на националната култура е едно от главните полета на модернизацията и конкуренцията, в която държавата играе ролята на основен конструктор на националната идентичност. Докато всички балкански нации създават своите национални държави, назрява моментът и националните държави да сплотят нациите. Средствата за това са общественото образование, националните празници и тържества, военната служба, националните църкви. Духът на

национализма доминира над всяко събитие и процес.

По същото време всички балкански държави се опитват да стабилизират съществуването си като създават перспективи за по-нататъшни териториални придобивки за сметка на своите съседи и най-вече на Османската империя. Мотивацията за това варира от етнографски, геополитически и икономически реалности до исторически и културни права. Най-ефикасните инструменти за тази политика на държавен национализъм са „миллетските“ училища и общински структури в европейските османски провинции и сблъсъкът между Вселенската патриаршия и Българската екзархия. Те са подкрепени от всякакъв вид граждански и въстанически инициативи. През първото десетилетие на XX в. ситуацията в Европа дава тласък на това развитие. Създаването на два антагонистични военни блока – Антантата и Централните сили – дълбоко засяга междубалканските отношения. Военната надпревара и милитаризмът се превръщат в характерни черти и на общества в Югоизточна Европа. Военните бюджети на балканските правителства достигат до една трета от държавните разходи.

Армиите се увеличават двойно и е закупено ново въоръжение от Европа. Всичко е готово за война. Под постоянен натиск от Антантата, и най-вече от страна на Русия, много популярна става идеята за създаване на Балкански съюз, който трябва да реши общите проблеми на местните държави чрез сътрудничество.

Итало-османската война от 1911-1912 г., която води до италианското овладяване на Либия и Додеканезите и до постоянна нестабилност в европейските османски територии, подтиква още повече балканските политици. Разпадането на Османската империя се засилва след Младотурската революция от 1908 г. Турският национализъм на Комитета за единение и прогрес увеличава християнската неприязън, като отчуждава и единствения народ, традиционно лоялен към режима – албанците. Албанското въстание от 1911 г. предопределя радикалните промени в баланса на силите на Балканите. Великите сили, по-специално Италия и Австро-Унгария, са загрижени за съдбата на Албания, докато съседните балкански държави имат териториални претенции в същия регион. Албанските лидери, пред кошмара от подялба между съседите им – една вероятна перспектива след османските поражения в Итало-османската война – решават да вдигнат мощно въстание, за да закрепят автономното си положение. Към средата на юли 1912 г. албанските въстаници побеждават турските войски и на 30 юли предявяват искането си османският парламент да бъде разпуснат в рамките на 48 часа.

През февруари 1912 г. е сключен съюзен договор между Сърбия и България, а през май 1912 г. подобен пакт е подписан между Гърция и България. През август 1912 г. е постигнато устно споразумение между България и Черна гора. Опитите и Румъния да бъде включена в Балканския съюз обаче остават напразни. Съюзът е създаден под силния контрол на Антантата и планове са да бъде използван в приближаващата Световна война, но интересите на балканските съюзници правят нещата по-различни. Те поемат инициативата да окажат натиск върху османското правителство за реформи и автономия в Албания и Македония. Когато Портата отхвърля тези инициативи, в началото на октомври 1912 г. започва войната, въпреки усилията на Великите сили да я отложат.

До началото на ноември, когато приключва нейната първа фаза, балканските съюзници са победоносни. Българската армия достига до околностите на Истанбул и Солун, гръцката армия влиза във втория град и установява контрол над Епир и част от Македония, сръбските сили овладяват Косово, Нови пазар, Северна Албания и част от Македония. Черногорската армия завзема Санджак и част от Метохия. Гръцкият флот парализира османските комуникации в Егейско море, докато българският флот прави същото в Черно море. В края на ноември е сключено примирие, но Гърция не се присъединява към него и продължава войната, като овладява източноегейските острови Лимнос, Лесбос, Хиос и Самос, и настъпва в Южна Албания.

Мирните преговори започват в началото на декември 1912 г. в Лондон, където посланиците на Великите сили свикват своя конференция, разработвайки условията на мира. Балканските съюзници се опитват да получат всичките европейски османски владения на запад от линията Мидия-Родосто и егейските острови заедно с Крит. Портата предлага да даде автономия на Македония и Албания, но

да не губи територии. Споразумението, предложено от Великите сили, е подобно на предложеното от Съюзниците. Това предизвиква преврат в Истанбул, като новото правителство прекратява преговорите и подновява враждебните действия в средата на януари 1913 г.

Втората фаза на войната продължава около три месеца. Османските контраатаки в Източна Тракия са отблъснати от българската армия, черногорците овладяват крепостта Шкодра, гърците – крепостта Янина, а българите превземат Одрин.

Мирните преговори в Лондон биват подновени и на 17 май 1913 г. е подписан мирът. Съюзниците получават всички османски земи в Европа на запад от линията Мидия-Енос, а също и Крит. Те се опитват да разпределят придобивките помежду си и този основен проблем води до разпадането на Балканския съюз. Междувременно Румъния иска компенсация в Южна Добруджа. Първоначално България отхвърля това искане, но по-късно, през април 1913 г. се съгласява да отстъпи град Силистра, на конференцията в Санкт Петербург. Реалното разпределение на военната плячка обаче предстои.

Всички балкански държавници, въоръжени с всякакъв род аргументи, претендират за все повече и повече територии. „Ябълката на раздора“ е Македония, където определянето на границите се оказва почти неразрешим проблем. Докато подялбата е по-лесна между Сърбия и Гърция, българските претенции разсичат гръцката и сръбската окупационни зони хоризонтално. Опозиционните партии в балканските държави са извънредно радикални, като се обявяват за нова война, този път срещу предишните съюзници. Въстаническите организации заплашват своите собствени министри със смърт, ако се съгласят на отстъпки. Въпреки това правителствата се опитват да постигнат демаркационни споразумения между армиите и в много отношения успяват. Нарастващото напрежение се изразява в дребни сблъсъци и инциденти между Съюзниците.

На 19 май 1913 г. Гърция и Сърбия подписват съюзен договор и общо териториално споразумение. Руският опит за организиране на нова конференция на балканските премиер-министри в Санкт Петербург, за решаване на териториалния диспут, е късен и неуспешен. На 16 юни 1913 г. цар Фердинанд нарежда на генерал Савов да атакува сръбските и гръцките позиции в Македония. Това поставя началото на Втората балканска или Междусъюзническата война. Гърция, Сърбия и Черна гора обявяват война на България и са подкрепени от Румъния. Османската империя също насочва армиите си срещу България. След повече от месец жестоки битки, Великите сили се намесват и прекратяват военните действия. Букурещкият и Цариградският договори определят новото териториално разпределение в Югоизточна Европа: Румъния завзема Южна Добруджа; Сърбия придобива Косово, Нови пазар и Вардарска Македония; Гърция получава Епир, Егейска Македония и Крит; Черна гора присъединява градовете Плевля, Биело поле, Беране, Рожайе, Плав, Печ и Джаковица. България получава Пиринска Македония и Западна Тракия. Османската империя си връща Източна Тракия. Албания е провъзгласена за независима държава.

Балканските войни създават нова ситуация на полуострова. Нито една от страните не е напълно доволна от новите граници, въпреки че това недоволство е много по-силно в Османската империя, България и Албания. Гърция иска егейските острови, Сърбия претендира за излаз на море, и за Босна и Херцеговина, Черна гора настоява за Шкодра, докато Румъния се интересува от Трансилвания и Бесарабия. Тези претенции определят политиката на балканските държави при избухването на Първата световна война, която започва на Балканите и се смята от много съвременници и историци за следващата балканска война, но този път с участието на и Великите сили.

В същото време Балканските войни пораждаат омраза, подозрение и страх между балканските народи. Официалните национални разкази изличават личните спомени и общите чувства и изграждат образа на врага в лицето на съседните страни. Психологическата травма от войните, която съществува много години във всяка от държавите, участвали в тях, се слива с новата травма от Първата световна война и е особено силна в Османската империя и България. Тя присъства десетилетия наред в семействата на бежанците и влияе върху колективната памет на всяка балканска нация. На тази основа войните заздравяват националните чувства и националната идентичност, като засилват идеята за на-

ционална солидарност и обща съдба.

Целта на това помагало е да се разграничи от традиционния начин на представяне на Балканските войни в училищата и университетите като предимно политическо събитие, където основните фигури са крале, министри и генерали. Разбира се, те играят важна роля, но военните действия са изнесени от нисшите чиновници – от хора, които в нормалния живот са цивилни. Войните повлияват върху ежедневието на цялото общество. Общата идея за войната като нещо, състоящо се само от бойни полета, победи и поражения, има много малко общо с реалността, където обикновените хора в тила страдат от трудностите на войната и се страхуват, че ще изгубят любимите си в тези тежки времена, изпълнени както с актове на жестокост и насилия, така и с прояви на хуманност и солидарност. Дори в окопите и по време на прекратяванията на огъня, през бойните линии, поради общото страдание, се развиват човешки отношения.

Идеята ни е да опишем заедно различните аспекти на войните и как те са възприемани от различни групи хора в Югоизточна Европа. Сравнителният подход ще ни даде възможност да разберем многостранността на историческия процес, имайки предвид не само различните позиции на държавите и нациите, но също и проследявайки различните насоки в дадено общество, което по дефиниция се мисли като „хомогенно“.

Чрез сравнението между различните тогавашни и съвременни перспективи ще избегнем илюзията за „монолитната“ история, в която относителността на „истината“ се разглежда като препятствие за разбиране на миналото.

Това помагало трябва да бъде четено в сравнителен план и паралелно с всички други три помагала. Първо, като допълнение на Помагало 1, което описва началото на разпадането на Османската империя. Второ, то се преплита с Помагало 2, което проследява процеса на национално образувание в Югоизточна Европа. Балканските войни са важен епизод в консолидацията на балканските национални държави и връх на антагонистичните национализми. Накрая, Помагало 4, което разглежда Втората световна война, може да бъде използвано като поле за препратки, за да се разбере феноменът на войната и опитът от нея през XX в.

Хронология

Година	Месец	Събитие
1911	лято	Активизация на албанското национално движение.
	средата на юли	Атентат на ВМОРО в Щип, Македония. Османските репресии дават допълнителен тласък на първоначалните преговори между България и Сърбия.
	16 септември	Италия обявява война на Османската империя за завладяването на Либия.
1912	16 май	Таен българо-гръцки отбранителен договор.
	21-27 май	Италия завладява Додеканезките острови.
	19 юли	Атентат на ВМОРО в Кочани, Македония. Османските репресии разгневяват балканските християнски държави.
	30 юли	Албанските бунтовници искат разпускане на Османския парламент в рамките на 48 часа и представят своите конкретни искания: автономия; четирите вилаета Скутари (Шкодра), Косово, Янина и Монастир (Битоля) да бъдат обединени в една провинция; албанските войници да служат само в тази провинция; албанският език да бъде език на администрацията и образованието; всички албанци да имат право да носят оръжие.
	около 15 август	Устно споразумение между България, Сърбия и Черна гора; България дава военен заем на Черна гора и плаща за черногорската армия по време на военните действия. Черна гора се съгласява да нападне Портата без провокация.
	15 септември	Секретна инструкция № 5669 е издадена от сръбското правителство до неговите посолства, за да действат за включването на Охрид и Прилеп към Сърбия.
	17 септември	Ултиматум на Балканския съюз (България, Гърция, Черна гора, Сърбия) до Портата: незабавна автономия на Македония според Берлинския договор. В Турция и в балканските държави са обявени извънредно положение и всеобща мобилизация (18 септември).
	18 септември	Формиране на 70 чети от активисти на ВМОРО в София за разузнавателни и саботажни акции в Македония и Тракия.

	22 септември	Таен военен договор между България и Гърция.
	23 септември	Формиране на Македоно-одринското опълчение от бежанци, начело с ген. Петър Дървингов, около 14 600 участници.
	26 септември	Черногорската армия атакува Портата.
	28 септември	Черногорската армия завзема Биело поле.
	2 октомври	Мирен договор между Италия и Османската империя е подписан в Уши.
	3 октомври	Портата отхвърля ултиматума и прекъсва дипломатическите си отношения с България, Черна гора и Сърбия, но се опитва да подобри отношенията си с Гърция.
	4 октомври	Османската империя обявява война на Съюзниците. На следващия ден България, Гърция, Черна гора и Сърбия (7 октомври) обявяват война на Портата. Начало на военните действия. Румъния обявява неутралитет.
	7-15 октомври	Българските войски овладяват Източните Родопи и спират османската контраофанзива (15-25 октомври).
	8-13 октомври	Първа и Трета българска армия пробиват първата османска отбранителна линия при Ескиполос-Петра, превземат Лозенград, а Втора българска армия обсажда Одрин. На 13 октомври сръбската армия превзема Скопие, Куманово, Велес и Щип в Македония.
	9-10 октомври	Гръцката армия печели битката при Сарандапоро.
	15 октомври	Налагане на сръбска административна система в новите територии в Македония и Косово. Черногорската армия завзема Плевля.
	16 октомври	Първата самолетна бомбардировка в Европа – на Одринската крепост от българска военновъздушна част.
	17 октомври	Черногорската армия овладява Печ.
	17-20 октомври	Първа и Трета българска армия пробиват и втората османска отбранителна линия при Люлебургас-Бунархисар.
	19-20 октомври	Гръцката армия печели битката при Яница (Енидже Вардар).
	27 октомври	Ново правителство в Румъния, начело с Титу Майореску.

	28 октомври	Гръцката армия влиза в Солун (капитулирал на 27 октомври) на сутринта, а българската Рилска дивизия влиза в града следобяд. Начало на спора за Солун.
	29 октомври	Портата иска примирие от София, но българското правителство, притиснато от цар Фердинанд I, пренебрегва предложението и го скрива от Съюзниците.
	1 ноември	Начало на покръстването на помаците в Родопите. Официална българска църковна мисия е изпратена през декември.
	4-5 ноември	Първа и Трета българска армия атакуват неуспешно третата османска отбранителна линия при Чаталджа.
	4-9 ноември	Декларации на ЦК на ВМОРО срещу действията на сърбите и гърците в Македония.
	9 ноември	Въвеждане на българска администрация в новите територии.
	14 ноември	Македоно-одринското опълчение побеждава османските войски в Западна Тракия.
	18 ноември	Македоно-румънското общество притиска правителството в Букурещ да действа.
	20 ноември	Примирие между Съюзниците и Портата. Гърция отхвърля примирието и продължава военните действия в Северен Епир.
	20-21 ноември	Първи конфликт между български и гръцки части край Солун, уреден към края на месеца.
	28 ноември	Национален конгрес, събран във Валона (Вльора), обявява независимостта на Албания.
	3 декември	Гръцко-османско морско сражение край остров Ели.
	3-24 декември	Лондонска мирна конференция: Съюзниците искат всички европейски османски провинции на запад от линията Мидия-Родосто и Крит. Портата предлага да даде автономия на Македония и отказва да отстъпи територии. На Коледа Портата напуска преговорите, Великите сили упражняват натиск (нота от 4 януари 1913 г.) и предложенията на Съюзниците са приети. Лондонската посланическа конференция обявява, че Албания трябва да стане независима държава (20 декември).
	8-17 декември	Неуспешна тайна българска мисия в Константинопол за сепаративен мир с Османската империя.

1913	5 януари	Гръцко-османско морско сражение край Лимнос.
	16 януари	Българо-румънски протокол в Лондон за ректификация на позициите на страните в Добруджа. Под руски натиск София е готова на гранични поправки.
	21 януари	Портата нарушава примирието и започва враждебни действия с призива „София или смърт!“.
	26-28 януари	Османски контраофанзиви в Галиполи и при Чаталджа, и десант в Шаркьой, са отблъснати от българските войски.
	30 януари- 2 февруари	Безплодни българо-румънски преговори в София за Добруджа.
	5 февруари	Тайният договор между Румъния и Австро-Унгария е подновен.
	21 февруари	Гръцката армия превзема Йоанина (Янина). Българо-гръцки инциденти край Нигрита.
	5 март	Убийството на гръцкия крал Георги I в Солун.
	11-13 март	Втора българска армия завзема Одрин.
	18 март-26 април	Санкт Петербургска конференция на Великите сили за спора в Добруджа. България отстъпва Силистра на Румъния и гарантира привилегиите на власите в Македония, но напрежението остава.
	11 април	Черногорската армия превзема Шкодра.
	13 април	Примирие между Портата и Балканския съюз.
	22 април	Подписан е гръцко-сръбски протокол, последван и от военен пакт (1 май 1913 г.).
	1 май	Черна гора отстъпва Шкодра на войски на Великите сили, след като получава техен ултиматум.
	19-21 май	Срещите на българо-гръцката комисия по разграничаването в Солун постигат съгласие. Към края на месеца е извършено разграничаването, с малки изключения.
	17 май	Лондонски мирен договор.
	19 май	Гръцко-сръбски Солунски договор.

	26 май	Черна гора застава на страната на Сърбия във войната срещу България и изпраща в нейна помощ корпус от 12 000 войници.
	30 май	Сърбия прекратява железопътните си връзки с България.
	1 юни	Българският министър-председател Иван Евстатиев Гешов подава оставка и е заменен от Стоян Данев. Министър-председателят Пашич подава оставка в Белград. Двете действия оказват натиск върху Русия във връзка със споразумението за арбитраж.
	5-13 юни	Българо-сръбски военни сблъсъци край Злетово.
	15 юни	Тиквешко въстание на ВМОРО в тила на сръбската армия със съгласието на българското главно командване.
	16 юни	По тайна заповед на цар Фердинанд I, българските войски атакуват сръбската армия, за да помогнат на въстаниците. Други български войски завземат пристанището Лефтера и обстрелват гръцките кръстосвачи, които се намират там. Начало на Втората балканска война.
	18 юни	Българското правителство прекратява всички военни действия и сменя главнокомандващия, като назначава русофила ген. Радко Димитриев. Руското правителство предлага конференция.
	19-21 юни	Гръцко-българско сражение при Кукуш/Килкис.
	21 юни-11 юли	Гръцка офанзива в Източна Македония достига Симитли (13 юли), където е спряна от българската армия. Към 15 юли гръцката армия овладява Западна Тракия.
	22 -28 юни	Българската армия превзема Пирот в Сърбия.
	28 юни	Румъния обявява война на България и към 5 юли окупира Северна България без съпротива. На 11 юли Австро-Унгария спира румънското настъпление.
	30 юни	Портата започва настъпление в Източна Тракия и овладява Одрин (10 юли).
	3 юли	Румънската армия окупира Варна в България на 6 юли. Румънско кавалерийско отделение достига София.
	4 юли	Формирано е ново проавстрийско българско правителство, начело с Васил Радославов.
	13 юли	Мюсюлманско въстание в Западна Тракия срещу оттеглящите се български и настъпващите гръцки войски – „Гюмюрджинската република” в Гюмюрджина (Комотини).

	15-17 юли	Българска контраофанзива срещу гръцката армия край Кресна.
	29 юли	Посланическа конференция решава, че Албания трябва да стане „независимо, суверенно княжество”. Великите сили избират принц Вилхелм Вид, 35-годишен капитан от германската армия, за владетел на Албания. На 3 септ. 1914 г. принц Вилхелм бяга от страната.
	17 юли-16 август	Букурещка мирна конференция, примирие на 18 юли.
	25 юли-15 август	Евакуация на румънската армия от България.
	16 септември	Константинополски (Цариградски) мирен договор между България и Портата. Последната взема обратно Източна Тракия, с поправка на границата в полза на България, а България получава Западна Тракия.
	1 ноември	Мирен договор между Гърция и Портата, подписан в Атина.
	19 декември	Флорентински протокол. Граничната комисия, назначена от Лондонската посланическа конференция, определя южната граница на Албания и ѝ предава Корица (Корча) и Аргирокастрон (Гирокастра), окупирани от Гърция.
1914	13 февруари	Гърция получава всички острови в източната част на Егейско море, освен Имброс, Тенедос и Кастелоризо, и изтегля армията си от териториите, отстъпени на Албания.
	28 февруари	Гърците от Южна Албания (нарочана от тях Северен Епир) обявяват своята независимост под водачеството на Г. Х. Зографос, бивш външен министър на Гърция.
	28 юли	Убийството на кронпринца Франц Фердинанд в Сараево, Босна. Виена отправя ултиматум към Белград – начало на Юлската криза.
	1 август	Австро-Унгария обявява война на Сърбия – избухване на Първата световна война. Всички други балкански държави обявяват неутралитет.